

ORIGINAL ARTICLE

Indemnity for Environmental Damages

Roohollah Akhoundi Roshnavand¹ , Hoda Moshfeghi Feyzabadi²

1. Assistant Professor of Department of Private Law, Faculty of Law and Social Science, Payame Noor University, Tehran, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Law, Khorasan Institute of Higher Education, Mashhad, Iran.

Correspondence:
Roohollah Akhoundi Roshnavand
Email: akhoundi@pnu.ac.ir

Received: 11/Jan/2026
Revised: 25/Feb/2026
Accepted: 16/May/2026
Published: 11/Sep/2026

How to cite:

Akhoundi Roshnavand, R.; Moshfeghi Feyzabadi, H. (2026). Indemnity for Environmental Damages, Civil Law Knowledge, 15 (1), 1-14.
(DOI: [10.30473/clk.2026.73384.3335](https://doi.org/10.30473/clk.2026.73384.3335))

ABSTRACT

The spread of environmental hazards and damages and the inefficiency of the fault-based civil liability system in preventing and compensating such damages on the one hand and the non-mandatory nature of the general rules of civil responsibility regarding the person responsible for compensation and the conditions for claiming damages, on the other hand, leads us to agreements such as indemnity clauses that through them, it is possible to predict the responsibility of the parties to the contract and impose the responsibility of compensation on the shoulders of the party that has more control and ability to prevent the occurrence of damage and compensate for the damage and so, accelerated and facilitated more in compensating damages that occur during the execution of the contract or as a result of it. In this analytical research, we are trying to assess the feasibility and how to agree on the terms of indemnity clause against environmental damages. Considering the validity of the terms of indemnity clause in Iran's legal system and the variety of types of these terms, the type of indemnifier's obligation based on the final acceptance of the burden of compensation for damages and indemnified exemption from proving the causal relationship between the act of indemnifier and the occurrence of damages. Agreement on indemnity clause along with the precise determination of the environmental risks included in the clause and the sanctions of its violation can be a suitable solution to reduce the uncompensated losses on the environment.

KEY WORDS

Environmental Damages, Indemnity Clause, Environment.

EXTENDED ABSTRACT

INTRODUCTION

The right to a healthy environment is considered one of the fundamental rights of human beings, and preserving the environment is also a public duty. Despite importance of protecting the environment, None of the Iran's legal laws provide a definition of the environment, and therefore, different terms have been used by authors regarding the definition of the environment. Given the great importance of protecting the environment, we should seek methods and tools to prevent damage to it. One of the effective methods and tools in preventing environmental damage in most legal systems is to identify civil liability for environmental polluters. In this regard, the theories of fault and risk are considered as the two main bases for explaining environmental civil liability. In the Iranian legal system, given the general nature of civil liability law in the field of liability and the lack of a specific law in the field of civil liability resulting from environmental damage, compensation for this type of damage, like other damages, is based on the theory of fault. In this regard, given the difficulty of proving the elements of civil liability in claims for environmental damages, especially establishing a causal relationship between the damage and the harmful act, Agreement on the indemnity clause in contracts concluded between the parties can be considered by contract drafters as a suitable alternative to the general rules of civil liability.

So far, no research has been presented on how to agree on a condition for replacing liability for damage that may be caused to the environment and in the research that has been done so far, the concept of this legal institution in Iranian law and Imami jurisprudence and its varieties, its compatibility with some traditional institutions in Imami jurisprudence and Iranian law and the effects of this clause in relation to the Beneficiary of the clause and the injured party are the focus of the authors of these works. This is while in the present study we are trying to investigate the possibility of agreeing on indemnity clause for environmental damages and how to agree on these clauses.

Methodology

Considering the main function of the indemnity clauses, which is to divide liability between the parties to the contract and determine who is responsible for damages, this theoretical-analytical research seeks to assess the feasibility of agreeing on the indemnity clauses for environmental damage and how to agree on these clauses.

Library and internet resources were used in data collection. Given that the indemnity clause has its roots in English law and that this clause is more widely used in common law, and that the main idea of the present study is derived from research conducted in this system, most of the sources used in this study are in English.

Result

In the field of economic activities, especially those related to the development of oil and gas fields and other minerals, the nature of extraction and development operations has increased environmental risks to the environment and the potential liability of owners and partners of industrial projects. Liability for environmental cleanup and liability for third-party claims are examples of the types of liability that may arise in the environmental field. Given the increasing trend in laws toward recognizing the right of private individuals to sue environmental polluters, many companies involved in mineral extraction and development operations are seeking ways to transfer their responsibility for environmental damage to the other party to the contract and relieve themselves of the burden of paying for damages. It seems that, considering the principle of the validity and validity of the indemnity clause and the compliance of liability resulting from environmental damage with the general rules of civil liability, the indemnity clause can be used to transfer financial responsibility for compensation for environmental damage from one party to the contract to the other party. According to the provisions of the aforementioned clause, the indemnifier shall assume responsibility and compensation for any loss or damage that may be caused to the environment during the execution of the contract or as a result thereof.

Contracts for the sale of goods containing hazardous raw materials, real estate sale and lease agreements, commercial contracts, settlement agreements, loans and other financial documents, land use agreements, and service contracts concluded with contractors in the environmental field are among the contracts that can include the indemnity clause for damages caused to the environment. The indemnity clause for environmental damages can be in forms of third party claims indemnity, bare indemnity, reverse and financing indemnity. The most important issue that should be considered when setting the indemnity clause for environmental damage is the precise definition of environmental risks that fall within the scope of this clause.

Conclusion

According to the general rules of civil liability, the person who caused the damage is personally responsible for compensating the injured party for the damages, and in order to claim damages from her, the injured party must prove the general rules of claiming damages, such as the existence of fault and a causal relationship. However, by agreeing to an indemnity clause, the liability for compensation for losses is transferred from one party to the other party to the contract and the indemnified party, who may be the injured party or the cause of the damage, is exempted from proving the rules for claiming damages from the indemnifier party. According to the principle of freedom of the parties, these clauses can be regulated in various forms and types. Although this kind of indemnity clause is valid between the parties, but in order of protect the right of third parties, they are non-opposability against them.

CONFLICT OF INTEREST

"The authors declare that there are no conflicts of interest regarding the publication of this manuscript".

«مقاله پژوهشی»

شرط جایگزینی مسئولیت در مقابل خسارت‌های زیست‌محیطی

روح‌الله آخوندی روشناوند^۱، هدی مشفق فیض‌آبادی^۲

چکیده

عدم کارایی نظام مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر در پیشگیری و جبران خسارت‌های وارده بر محیط زیست از یک‌سو و آمرانه نبودن قواعد عام مسئولیت مدنی در باب مسئول جبران خسارت و شرایط مطالبه خسارت از سوی دیگر، ما را به سمت شناسایی توافقاتی رهنمون می‌سازد که از رهگذر آنها بتوان تسریع و تسهیل بیشتری را در جبران این‌گونه خسارت‌ها محقق سازیم. با لحاظ کارکرد اصلی شروط جایگزینی مسئولیت که همانا تقسیم مسئولیت بین طرفین قرارداد و تعیین مسئول خسارت‌ها است، این پژوهش نظری-تحلیلی در پی امکان‌سنجی توافق بر شروط جایگزینی مسئولیت در مقابل خسارت‌های وارده بر محیط زیست و چگونگی توافق بر این شروط می‌باشد. اعتبار شروط جایگزینی مسئولیت در نظام حقوقی ایران و تنوع در اقسام این شروط، تعهد مشروط‌علیه مبنی بر پذیرش نهایی بار مسئولیت جبران خسارت و معافیت مشروط‌له از اثبات رابطه سببیت بین فعل مشروط‌علیه و ورود خسارت مؤید آن است که توافق بر شرط جایگزینی مسئولیت در صورت تعیین دقیق خطرات زیست‌محیطی و ضمانت اجرای تخلف از آن، می‌تواند راهکار مناسبی جهت کاستن از زیان‌های جبران نشده وارده بر محیط زیست باشد.

واژه‌های کلیدی

خسارت‌های زیست‌محیطی، شرط جایگزینی مسئولیت، محیط زیست.

۱. استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۲. استادیار گروه حقوق، مؤسسه آموزش عالی خراسان، مشهد، ایران.

نویسنده مسئول:

روح‌الله آخوندی روشناوند

رایانامه: akhoundi@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۲۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۶

تاریخ چاپ: ۱۴۰۵/۰۶/۲۰

استناد به این مقاله:

آخوندی روشناوند، روح‌الله؛ مشفق فیض‌آبادی، هدی (۱۴۰۴). شرط جایگزینی مسئولیت در مقابل خسارت‌های زیست‌محیطی، دوفصلنامه علمی دانش حقوق مدنی، ۱۵ (۱)، ۱-۱۴.

(DOI: 10.30473/clk.2026.73384.3335)

مقدمه

حق استفاده از محیط زیست سالم، یکی از حقوق بنیادین افراد بشر محسوب می‌شود و نگهداری از محیط زیست نیز یک تکلیف عمومی می‌باشد. بررسی سابقه قانونگذاری در حوزه محیط زیست در کشور ما حاکی از آن است که قوانین و مقررات مرتبط با محیط زیست عبارت‌اند از مواد «۱۷۹» و «۱۸۹» قانون مدنی مصوب (۱۳۰۷)، قانون شکار مصوب (۱۳۳۵/۱۲/۴)، قانون شکار و صید مصوب (۱۳۴۶/۳/۱۶) و قانون حفاظت و به‌سازی محیط زیست مصوب (۱۳۵۳/۳/۲۸). در هیچ‌یک از قوانین مذکور، تعریفی از محیط زیست ارائه نشده است و از این‌رو، در رابطه با تعریف محیط زیست عبارات متفاوتی توسط نویسندگان بیان شده است (برای اطلاعات بیشتر مراجعه کنید: Hosseini & Mohammadi, 2016; Ghasemi, 2004).

با عنایت به اهمیت والای حفظ محیط زیست، باید در صدد جست‌وجوی روش‌ها و ابزارهای بود که از ورود خسارت به آن پیشگیری شود. یکی از روش‌ها و ابزار مؤثر در جلوگیری از ورود خسارت زیست محیطی در اکثر نظام‌های حقوقی، شناسایی مسئولیت مدنی برای آلوده‌کنندگان محیط زیست است. در این راستا، نظریه‌های تقصیر و خطر به‌عنوان دو مبنای اصلی تبیین مسئولیت مدنی زیست‌محیطی و نظریه‌های فرض تقصیر، نظریه‌های نامتعارف، نظریه خطر در برابر انتفاع، نظریه مسئولیت در برابر اشتباه خطرناک و نظریه تضمین به‌عنوان نظریه‌های فرعی و تعدیل‌کننده نظریه‌های اصلی مطرح گشته‌اند (Hemmati, 2017: 223).

در نظام حقوقی ایران، باتوجه به عام بودن قانون مسئولیت مدنی در زمینه مسئولیت و فقدان قانون خاص در حوزه مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی، جبران این قسم از خسارت‌ها نیز به‌مانند سایر خسارات، مبتنی بر نظریه تقصیر است و در صورت جمع شدن و اثبات ارکان مسئولیت؛ یعنی وقوع خسارت، فعل زیان‌بار و رابطه سببیت بین خسارت وارده و فعل زیان‌بار، شخص زیان‌دیده و یا دولت (در معنای عام) می‌تواند علیه عامل یا عاملین خسارت اقامه دعوی کرده و آنها را ملزم به جبران ضرر و زیان‌های ایجادشده نماید (Ghasemi & Heydari, 2010: 386-388). در این خصوص، با توجه به دشواری اثبات عناصر مسئولیت مدنی در دعاوی مربوط به مطالبه خسارات وارده بر محیط زیست به‌خصوص احراز رابطه سببیت بین خسارت وارده و فعل زیان‌بار، توافق بر شرط جایگزینی مسئولیت در قراردادهای

منعده بین طرفین می‌تواند به‌عنوان جایگزین مناسب قواعد عام مسئولیت مدنی مورد توجه و امان نظر تنظیم‌کنندگان قراردادها قرار گیرد.

تاکنون درخصوص چگونگی توافق بر شرط جایگزینی مسئولیت در برابر خسارت‌هایی که ممکن است به محیط زیست وارد آید، تحقیقی ارائه نشده است. با این حال، در مقاله «تحلیلی بر شرط پذیرش مسئولیت و جبران خسارت» (Ebrahimipoor Asanjan, 2016)، پژوهش «شرط تضمین پرداخت خسارت» (Badini & Deylam, 2018) و مقاله «مطالعه تطبیقی شرط تضمین مسئولیت در قراردادهای» (Izanloo & Shahin, 2019) و همچنین مقاله «مطالعه تطبیقی شرط تضمین مسئولیت در قراردادهای» (Izanloo & Shariati Nasab, 2013) مفهوم این نهاد حقوقی در حقوق ایران و فقه امامیه و انواع آن، تطبیق آن با برخی نهادهای سنتی در فقه امامیه و حقوق ایران و آثار این شرط در رابطه با مشروطه و زیان‌دیده مطمح نظر نویسندگان این آثار قرار گرفته است.

در این پژوهش، به منظور بررسی ابعاد همه‌جانبه موضوع، در قسمت نخست به بررسی مفهوم و اعتبار شرط جایگزینی مسئولیت می‌پردازیم، قسمت دوم به بررسی مفهوم خسارت‌های زیست‌محیطی اختصاص یافته است، در قسمت سوم امکان توافق بر شرط جایگزینی مسئولیت درخصوص خسارات زیست‌محیطی مورد کنکاش قرار خواهد گرفت و در قسمت نهایی چگونگی و انواع توافق بر شرط جایگزینی مسئولیت در برابر خسارت‌های زیست‌محیطی بررسی خواهد شد.

مفهوم و اعتبار شرط جایگزینی مسئولیت

طرفین قرارداد همواره در معرض خطرات (ریسک‌های) پیش‌بینی‌نشده و احتمالی هستند که ممکن است در جریان اجرای قرارداد و یا در نتیجه قرارداد مسئولیت‌هایی را بر ایشان تحمیل نماید. با توجه به غیرآمرانه بودن قواعد مربوط به مسئولیت مدنی در باب وحدت عامل و جبران‌کننده زیان، طرفین قرارداد می‌توانند با توافق یکدیگر تکالیف و مسئولیت‌های ناشی از عدم اجرای قرارداد و خطرات احتمالی ناشی از قرارداد را مطابق تمایل خود و ماهیت و اهمیت موضوع قرارداد مدیریت و پیش‌بینی نمایند؛ مگر آنکه محدودیت‌هایی همچون نظم عمومی و یا قوانین آمره اصل آزادی اراده ایشان را محدود کند.

یکی از روش‌های مدیریت و تقسیم قراردادی ریسک آن است که طرفین توافق نمایند مسئولیت نهایی جبران خسارت از ذمه یکی از طرفین به ذمه طرف دیگر قرارداد منتقل گردد. در تعریف این‌گونه شروط که در حقوق ایران تحت عنوان «شرط جایگزینی مسئولیت»^۱ و در حقوق کامن‌لا تحت عنوان Indemnity Clause شناخته می‌شوند، می‌توان گفت تعهدی است که بر طبق مفاد آن یک طرف می‌پذیرد ریسک مسئولیت، ضرر یا خسارت‌های معینی که احتمال دارد در جریان اجرای قرارداد اصلی و یا در نتیجه آن بر خود آن طرف و یا به طرف دیگر و یا بر شخص ثالثی تحمیل شود را بر عهده گیرد و طرف دیگر را در مقابل بار جبران خسارات مصون نگاه دارد (Richardson et al, 2011: 5). در واقع، مطابق مفاد این شرط، یک طرف می‌پذیرد تا طرف دیگر را از مسئولیت (قراردادی یا غیرقراردادی) پیش‌بینی‌نشده، مورد انتظار یا احتمالی و ممکن محفوظ نگاه دارد تا نتایج مالی غیرقابل انتظار بر طرف دیگر قرارداد تحمیل نشود. شروط جایگزینی مسئولیت، میزان مسئولیت را تغییر نمی‌دهد و یا از بین نمی‌برد؛ بلکه ریسک ناشی از قرارداد و نتایج مالی چنین مسئولیتی را انتقال می‌دهد و باعث می‌شود بار نهایی جبران خسارت از عهده شخصی که مطابق قواعد عمومی مسئولیت مدنی مسئول شناخته می‌شود (مشروط‌آله) بر عهده طرف دیگر (مشروط‌آله) قرار داده شود. در صورتی که شروط جایگزینی مسئولیت به درستی تنظیم شوند، باعث می‌شود ریسک به روش منصفانه‌ای توزیع یا تقسیم شود و مسئولیت ریسک‌های احتمالی قرارداد بر عهده طرفی قرار گیرد که توانایی بیشتری برای کنترل آنها دارد (Kangles, 2011: 340). وانگهی، باید در نظر داشت که برای توافق بر شروط جایگزینی مسئولیت ضرورتی ندارد، حتماً مشروط‌آله ضرر تحمیل شده بر مشروط‌آله را ایجاد کرده باشد.

پیش‌بینی نهادهایی همچون ضمان جریره در فقه و بیمه در نظام حقوقی ایران و نیز امکان پرداخت دین توسط شخص دیگری غیر از دائن، اجباری نبودن وحدت عامل زیان با جبران‌کننده آن، عدم تغایر شرط جایگزینی مسئولیت با شرایط صحت شرط مذکور در قانون مدنی و همچنین اصل آزادی

قراردادی ما را به سمت اعتقاد بر صحت شروط جایگزینی مسئولیت و مطابقت آن با ماده ۱۰ قانون مدنی رهنمون می‌سازد. البته در مواردی توافق بر شروط جایگزینی مسئولیت با منع قانونی مواجه است؛ مانند زمانی که مفاد شرط مزبور مخالف اصل بازدارندگی قواعد مسئولیت مدنی باشد. از همین‌رو، توافق طرفین قرارداد درخصوص انتقال مسئولیت مدنی ناشی از تقصیر عمدی یک طرف به طرف دیگر باطل و غیرقابل اجرا شناخته می‌شود.

تعهد مشروط‌آله مبنی بر پذیرش مسئولیت مشروط‌آله ممکن است به یکی از دو صورت پیش‌گیری‌کننده و یا جبرانی مورد توافق قرار گیرد. در شرط جایگزینی مسئولیت پیش‌گیری‌کننده، مشروط‌آله تعهد می‌نماید تا مانع از ایجاد مسئولیت برای مشروط‌آله شود و یا تعهد می‌کند به صرف اقامه دعوی توسط ثالث علیه مشروط‌آله و اثبات مسئولیت مشروط‌آله با رأی مراجع قضایی صالح، خود مشروط‌آله به عنوان مسئول اصلی رأی مرجع قضایی را انجام دهد و از مشروط‌آله در برابر رجوع زیان‌دیده محافظت نماید (Tsirogiannis, 2010).

برعکس در شرط جایگزینی مسئولیت جبرانی، مشروط‌آله تعهد می‌کند مبالغی که مشروط‌آله جهت جبران ضرر و خسارت پرداخت کرده است را به وی مسترد نماید. شرط جایگزینی مسئولیت در این مورد در واقع نوعی بازپرداخت محسوب می‌شود (GESELLCHOP & HICKS, 2014: 49).

مفهوم خسارات زیست محیطی

در نظام حقوقی ایران در تعریف خسارت زیست محیطی همانند تعریف محیط زیست اتفاق نظر وجود ندارد. دشواری اصلی در تعریف خسارت زیست محیطی این است که آیا قربانی چنین خسارتی انسان است یا محیط زیست؟ (Shah Hosseini, 2016: 143 & Mashhadi, 2017: 37) با بیان اینکه خسارت زیست محیطی خسارتی است که به اشخاص و یا اشیای محیط پیرامون زندگی انسان وارد می‌شود، محیط زیست را منبع خسارت دانسته‌اند و نه قربانی خسارت. در مقابل،

شرط انتقال مسئولیت، شرط تضمین مسئولیت و شرط تأمین تاوان نیز یاد می‌شود.

2. Reimbursement

۱. از شرط جایگزینی مسئولیت با عناوین دیگری همچون شرط پذیرش مسئولیت و جبران خسارت، شرط تضمین پرداخت خسارت،

یا خسارات وارده ناشی از آلوده کردن محیط زیست و هزینه‌های مربوط به اقدامات حفاظتی به‌عنوان خسارات زیست‌محیطی قلمداد گردیده‌اند (Mousavi & Qiyasian, 2010: 332). در این میان، می‌توان گفت دستورالعمل پیشنهادی کمیسیون اروپا مصوب ۲۰۰۴ به درستی بین خسارت‌های زیست‌محیطی خالص از دیگر خسارت‌های سنتی قائل به تفکیک شده و خسارت‌های زیست‌محیطی را به سه نوع خسارت به گونه‌ها و زیست‌گاه‌های طبیعی، خسارت به آب و خسارت به زمین تقسیم کرده است (Houshmand Firouzabadi, 2015: 416).

جبران خسارت‌های وارده بر محیط زیست از طرق مختلفی مانند اعاده طبیعت به وضع سابق، دادن معادل و پرداخت ضرر و زیان صورت می‌گیرد. اعاده وضع به حالت سابق می‌تواند از طریق «ترمیم»، «احیاء» و «پاکسازی» اقداماتی از این قبیل انجام پذیرد. در صورت عدم امکان اعاده وضع به حالت پیشین، ارزش معادل آنچه از بین رفته است باید پرداخت شود. الزام به پرداخت ضرر و زیان در عرض این روش‌ها قرار دارد و زیان‌زننده و یا مسئول جبران خسارت باید علاوه بر اعاده وضع به حالت پیشین و یا پرداخت معادل ارزش دارایی از دست رفته، ضرر و خسارات وارده نیز جبران کند (Hemmati, 2017: 246).

امکان‌سنجی توافق بر شرط جایگزینی مسئولیت در جبران خسارات زیست محیطی

در حوزه فعالیت‌های اقتصادی به‌ویژه فعالیت‌های مربوط به توسعه میادین نفت و گاز و دیگر مواد معدنی، ماهیت عملیات استخراج و توسعه باعث افزایش خطرات زیست محیطی برای محیط زیست و مسئولیت بالقوه مالکان و شرکای طرح‌های صنعتی شده است. مسئولیت تصفیه و پاک کردن محیط و مسئولیت در مقابل دعاوی اشخاص ثالث نمونه‌ای از انواع مسئولیت‌هایی هستند که ممکن است در حوزه محیط زیست به وجود آیند (Nardi, 2014: 14).

اشخاص ثالث ممکن است به دلیل انتشار مواد سمی و یا خسارت‌هایی که در اثر آلودگی‌های زیست محیطی به اموال آنها وارد آمده است، علیه آلوده‌کننده اقدام به طرح دعوی نمایند. با توجه به گرایش روزافزون قوانین به سمت شناسایی حق اقامه دعوی توسط اشخاص خصوصی علیه آلوده‌کنندگان محیط

عده‌ای دیگر (Shah Hosseini, A. & Mashhadi, 2016: 144-145) بر این اعتقاد هستند که خسارت زیست محیطی به خسارتی اطلاق می‌شود که به‌طور مستقیم به محیط پیرامون وارد می‌شود؛ صرف‌نظر از بازتاب‌ها و اثراتی که این خسارت‌ها بر اشیا و اموال دارد. برخی دیگر (Jafari Majd, 2016: 76)، به بُعد اقتصادی مفهوم خسارت زیست‌محیطی توجه داشته و آن را به‌عنوان مفهومی مالی که ارزش اقتصادی خسارت وارده یا ضرر در آن مطرح می‌باشد، در نظر گرفته‌اند.

در قوانین داخلی ایران، بدون ارائه تعریفی از خسارت زیست-محیطی، آلودگی زیست محیطی در ماده «نه» قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب (۱۳۵۳) و تبصره «دو» ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی بدین نحو تعریف شده است: «منظور از آلوده ساختن محیط زیست، عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به‌طوری که زیان‌آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد».

در اسناد و معاهدات بین‌المللی نیز درخصوص مفهوم خسارت زیست‌محیطی تعریف جامع و واحدی ارائه نشده است. «کنوانسیون بین‌المللی مسئولیت مدنی خسارت ناشی از آلودگی نفتی» مصوب (۱۹۶۹) خسارت آلودگی را این‌گونه تعریف می‌کند: «تلف یا زیان به بار آمده در خارج از کشتی در اثر آلودگی ناشی از خروج یا تخلیه نفت از کشتی». بند «الف» ماده «یک» کنوانسیون مسئولیت فضا مصوب (۱۹۷۲) خسارت را «از دست دادن زندگی، صدمات شخصی و یا سایر اختلالات بهداشتی و درمانی، یا خسارت به اموال ایالات و یا افراد، حقیقی یا حقوقی، یا بر اموال سازمان‌های بین‌دولتی بین‌المللی» قلمداد کرده است. در کنوانسیون (۱۹۸۴) بروکسل در مورد مسئولیت مدنی نسبت به خسارت آلودگی نفتی، خسارت زیست‌محیطی هزینه اقدامات پیش‌گیرانه و بازدارنده جهت کاهش خسارت و همچنین اقدامات معقولی که به‌منظور بالا بردن توان مقاومت محیط زیست اتخاذ می‌شود را تحت پوشش قرار می‌دهد (Khalat-Bari, 2015: 129). در کنوانسیون بین‌المللی ۱۹۹۶ لندن راجع به «مسئولیت و جبران خسارت برای خسارات در ارتباط با حمل‌ونقل مواد سمی و خطرناک از طریق دریا»، خسارات وارده بر حیات، صدمات وارده به شخص یا صدمات وارده بر اموال و

زیست؛ بسیاری از شرکت‌هایی که در عملیات استخراج و توسعه مواد معدنی فعالیت می‌کنند، درصدد جست‌وجوی راهی هستند که بتوانند مسئولیت خود نسبت به ضرر و زیان وارده بر محیط زیست را به طرف دیگر قرارداد انتقال دهند و خود از بار تحمل جبران خسارات رهایی جویند.

به نظر می‌رسد با توجه به اصل صحت و اعتبار شروط جایگزینی مسئولیت و تبعیت مسئولیت ناشی از خسارت‌های وارده بر محیط زیست از قواعد عام مسئولیت مدنی، بتوان از شروط جایگزینی مسئولیت جهت انتقال مسئولیت مالی جبران ضرر و زیان وارده بر محیط زیست از یک طرف قرارداد به طرف دیگر قرارداد بهره برد. برحسب مفاد شروط مزبور، مشروط‌علیه مسئولیت و جبران هرگونه ضرر و خسارتی که ممکن است در جریان اجرای قرارداد و یا در نتیجه آن به محیط زیست وارد شود را برعهده می‌گیرد.

قرارداد فروش کالاهای حاوی ماده اولیه خطرناک، قراردادهای فروش و اجاره املاک، قراردادهای تجاری، توافقات سازش، وام و دیگر اسناد مالی، قراردادهای انتفاع از زمین و قراردادهای خدمتی که با مقاطعه‌کاران در حوزه‌ی محیط زیست منعقد می‌شوند از جمله قراردادهایی هستند که می‌توانند دربرگیرنده شرط جایگزینی مسئولیت در مقابل خسارت‌های وارده بر محیط زیست باشند (Nardi, 2014: 3).

در قراردادهای فروش املاک تجاری، فروشنده معمولاً درصدد کاهش مدت مسئولیت خود است و از طرف دیگر، خریدار درصدد خریداری ملکی است که به‌طور بالقوه در معرض دعاوی مربوط به مطالبه خسارت‌های زیست محیطی نباشد. در چنین مواقعی، خریدار به‌طور معمول از یک کارشناس درخواست می‌کند که محدوده و وسعت مشکلات زیست محیطی ملک را ارزیابی نماید. در مرحله بعد، خریدار درصدد کسب تعهد جایگزینی مسئولیت از سوی فروشنده در برابر خسارت‌های زیست محیطی است که قبل از تاریخ خرید ملک ایجاد شده است. چنین امری مستلزم آن است که فروشنده مسئولیت خریدار بابت اعمال مالکین قبلی را نیز تضمین نماید. ممکن است برخی این ایراد را مطرح نمایند که چنین شرطی عادلانه به‌نظر

نمی‌رسد؛ لیکن باتوجه به اینکه فروشنده این فرصت را داشته که در زمان خرید ملک از مالکین قبلی تقاضای شرط جایگزینی مسئولیت کند، این ایراد وارد نمی‌باشد. اهمیت شرط جایگزینی مسئولیت در برابر ضرر و زیان‌های وارده بر محیط زیست بستگی به نوع ملکی دارد که منتقل می‌شود. به عنوان مثال، خطر زیست‌محیطی کارخانه بیش از یک ساختمان اداری است و در نتیجه اهمیت شرط جایگزینی مسئولیت در قرارداد بیع کارخانه بیشتر از قرارداد بیع ساختمان اداری است.

در اجاره املاک تجاری، مستأجر در رابطه با مشکلات زیست محیطی طولانی مدت ملک نگرانی کمتری دارد و به جز در مواردی که مستأجر مشکلات زیست محیطی را ایجاد کرده باشد، در سایر موارد دور از انتظار است که مستأجر یا مالک بعدی و یا دولت برای استرداد خسارت علیه مستأجر قبلی اقامه دعوا نماید. از این‌رو، درموضوع اجاره املاک تجاری نسبت به فروش این املاک مباحث پیچیده‌ای در باب توافق بر شرط جایگزینی مسئولیت در برابر خسارت‌های زیست محیطی مطرح نمی‌گردد.

در مواردی که ملکی به‌عنوان وثیقه‌ی وام در نظر گرفته می‌شود، از آنجا که وام‌دهنده کنترل روزانه بر ملک مورد وثیقه ندارد و فاقد توانایی پیشگیری از نقض قوانین مربوط به حوزه محیط زیست است، بیشتر از صاحب ملک تمایل به گنجاندن شرط جایگزینی مسئولیت در مورد مسائل زیست‌محیطی تمایل دارد. از این‌رو، در مفاد شرط جایگزینی مسئولیت این‌گونه قراردادهای وام‌دهنده به‌طور معمول وام‌گیرنده را ملزم می‌کند مسئولیت تمام خسارت‌های زیست محیطی که به دلیلی غیر از تقصیر سنگین یا سوءرفتار عمدی وام‌دهنده یا نماینده او در طول مدت وام ایجاد خواهد شد را برعهده گیرد (Farber, 2007: 17).

استفاده از الفاظی که معانی متعددی دارند، مانند کلمه «آلودگی»^۲ می‌تواند پایه و مبنای توافق بر شرط جایگزینی مسئولیت در برابر خسارت‌های زیست محیطی باشد. منظور از آلودگی عبارت از فرایندی است که باعث افزودن مواد مضر یا کثیف به زمین، هوا، آب، محیط و غیره شده؛ به‌طوری که برای

عمومی و حمایت از حقوق شهروندی است، می‌تواند نسبت به جرائم ارتكابی در زمینه‌های فوق اعلام جرم کند و در تمام مراحل دادرسی شرکت کنند.

2. pollution /contamination.

۱. به عنوان نمونه، در ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری ایران (اصلاحی ۱۳۹۴/۰۳/۲۴) مقرر است که: «سازمان‌های مردم نهادی که اساسنامه آنها در زمینه‌ی حمایت از اطفال و نوجوانان، اشخاص بیمار و دارای ناتوانی جسمی یا ذهنی، محیط زیست، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت

باوجود این، اصل نسبی بودن آثار قراردادهای اقتضا می‌کند که تمامی توافقات جایگزینی مسئولیت از جمله مسئولیت در زمینه خسارات زیست محیطی، در عین اینکه بین طرفین نافذ و قابل اجرا هستند، لیکن در مقابل اشخاص ثالث غیرقابل استناد باشند. مصادیق متعدد استنادناپذیری قرارداد در برابر اشخاص ثالث را می‌توان در قوانین مختلف از جمله قانون مدنی، قانون تجارت و لایحه اصلاح قسمتی از قانون تجارت ملاحظه کرد. هدف از قوانین مذکور حمایت از اشخاص ثالث در برابر قراردادهایی است که خود نقشی در انعقاد آنها نداشته، لیکن مفاد و مضمون آن قراردادهای حقوقی وی را تحت تأثیر قرار می‌دهند.^۱ بنابراین، می‌توان گفت همان حمایتی که قانونگذار در قوانین مختلف به‌ویژه قانون تجارت از اشخاص ثالث نموده و به‌منظور حفظ حقوق ثالث توافق بین طرفین رابطه قراردادی را در برابر ثالث غیرقابل استناد دانسته است، در رابطه بین ثالث و مشروط‌له شرط جایگزینی مسئولیت نیز حکم‌فرماست.^۲

چگونگی توافق بر شرط جایگزینی مسئولیت در مقابل خسارت‌های زیست‌محیطی

انتقال مسئولیت ناشی از پیشامدهای نامطلوب موجود و یا احتمالی ممکن است به صورت کلی و یا جزئی صورت پذیرد. اصلی‌ترین و معمول‌ترین نوع شرط جایگزینی مسئولیت این است که یک طرف (الف) در مقابل طرف دیگر (ب) تعهدی نماید که به‌موجب آن چنانچه به علت طرح دعوی از سوی ثالث علیه (ب)، خسارتی به (ب) وارد شود و یا مسئولیتی (اعم از قراردادی و یا غیرقراردادی) برای (ب) در مقابل ثالث ایجاد گردد، او (الف) آن خسارت‌ها را جبران نماید و مسئولیت (ب)

استفاده بهینه نامطلوب باشد. از این‌رو، اغلب به جای خسارات زیست محیطی از اصطلاح آلودگی یا خسارت آلودگی نیز استفاده می‌شود (Khalat-Bari, 2015: 127). همچنین، شروط جایگزینی مسئولیت در برابر خسارت‌های وارده بر محیط زیست ممکن است به طور مضیق تنظیم شوند و فقط موضوعات زیست محیطی خاص مانند آلودگی خاک را دربرگیرند و یا ممکن است به طور موسع تنظیم شده و همه‌ی خسارت‌های زیست‌محیطی موجود و یا احتمالی، مشمول شرط قرار گیرند (Parker & slavich, 1991: 1365).

همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، در زمینه خسارات زیست‌محیطی احراز رابطه سببیت میان خسارت‌های وارده و فعل زیانبار خوانده، دشوارترین رکن اثبات مسئولیت مدنی شخص آلوده‌کننده محسوب می‌گردد. این دشواری، در رابطه با آلودگی هوا به دلیل ویژگی‌ها و اوصاف خاص این قسم از آلودگی نظیر غیرمستقیم بودن خسارات، منابع متعدد آلودگی، فرامیزی بودن و دخالت عوامل دیگر در جریان ورود خسارت از شدت بیشتری برخوردار است (Jafari Majd, 2016: 78). توافق بر شروط جایگزینی مسئولیت علاوه بر اینکه باعث تقسیم و توزیع ریسک بین طرفین قرارداد می‌شوند، مشروط‌له را از اثبات قواعد عمومی مطالبه خسارت از جمله لزوم اثبات رابطه سببیت بین فعل مشروط‌علیه و ورود خسارت معاف می‌کند. در واقع، شرط جایگزینی مسئولیت، به مانند وجه‌التزام نوعی خسارت توافقی می‌باشد که جایگزین قواعد عمومی مطالبه خسارت می‌شود و به صرف اثبات ورود خسارت مشمول شرط توسط مشروط‌له، مرجع قضایی رسیدگی‌کننده می‌تواند مشروط‌علیه را ملزم به ایفای تعهد در مقابل مشروط‌له و پرداخت خسارات بنماید.

۱. به‌عنوان نمونه، ماده «۴۰» لایحه اصلاح قسمتی از ق.ت. مقرر می‌کند: «انتقال سهام با نام باید در دفتر ثبت سهام شرکت به ثبت برسد و انتقال‌دهنده یا وکیل یا نماینده قانونی او باید انتقال را در دفتر مزبور امضاء کند. .... هر انتقالی که بدون رعایت شرایط فوق به عمل آید از نظر شرکت و اشخاص ثالث فاقد اعتبار است». غیرقابل استناد بودن معامله به قصد فرار از دین و معاملات خریدار در مقابل شفیع نیز احکامی هستند که می‌توان از مواد ق.م. استنباط و استخراج کرد.

۲. در رویه قضایی ایران نیز رویکرد غالب دادگاه‌ها این است که توافق میان طرفین را رافع مسئولیت متعهد اصلی (واردکننده زیان) در برابر زیان‌دیده نمی‌دانند. به طور مثال، می‌توان به رأی شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۱۵۰۰۳۴۰ مورخ ۱۳۹۲/۰۳/۰۱ شعبه (۱۵) دادگاه تجدیدنظر استان تهران اشاره کرد. به‌موجب رأی مزبور «قرارداد بین افراد در مورد

انتقال تعهد پرداخت اقساط دین اثری نسبت به داین ندارد و مدیون نمی‌تواند به استناد قرارداد با دیگری از انجام تعهدات در مقابل داین امتناع کند». در دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۱۲۰۰۲۲۱ مورخ ۱۳۹۲/۰۲/۳۰ صادره از شعبه (۱۰۳) دادگاه تجدیدنظر استان تهران آمده است: «چنانچه در اثر عملیات احداث بنا و خاکبرداری خسارت به املاک مجاور وارد شود، مالک آن در قبال زیان‌دیدگان مسئولیت به جبران خسارت دارد؛ هرچند که خسارت ناشی از اعمال پیمانکار ساختمان باشد که براساس قرارداد به اعمال خسارت‌بار پرداخته باشد. روابط بین مالک و پیمانکار براساس اصل نسبی بودن قرارداد محدود به طرفین قرارداد است و قابل استناد علیه اشخاص ثالث نیست. مالک پس از جبران خسارت حق دارد براساس روابط فی‌مابین و شروط قراردادی برای پس‌گرفتن خسارت پرداختی به پیمانکار مراجعه نماید».

در برابر ثالث را برعهده گرفته و او را در مقابل دعوی ثالث مصون نگاه دارد. این نوع از شرط جایگزینی مسئولیت اغلب زمانی استفاده می‌شود که احتمال دارد مشروط‌له به دلیل معامله منعقد با مشروط‌علیه متحمل مسئولیتی نسبت به ثالث شود (Courtney, 2011: 2-3). از این نوع شرط به عنوان نوع اولیه و اصلی شرط جایگزینی مسئولیت یاد می‌شود و می‌توان آن را به عنوان «شرط جایگزینی مسئولیت در برابر دعوی ثالث»^۱ و یا «شرط جایگزینی مسئولیت در مقابل اشخاص ثالث»^۲ بنامیم. به عنوان مثال، در قرارداد بیع کالاهایی که می‌توانند برای محیط زیست مخاطره‌آمیز باشند، می‌توان بر بایع شرط کرد که چنانچه در اثر استفاده از مبیع خسارتی به محیط زیست وارد آید و دعوایی از سوی دولت و یا اشخاص حقیقی یا حقوقی دیگر علیه خریدار مطرح گردد، بایع، در صورت صدور حکم قطعی دال بر مسئولیت خریدار، مانع از رجوع زیان‌دیده ثالث (محکوم‌له) به خریدار شود و خود او خسارات مورد حکم را به زیان‌دیده پرداخت نماید.

نوع دیگر شروط جایگزینی مسئولیت، شرط جایگزینی مسئولیت مطلق^۳ می‌باشد؛ به این معنا که (الف) در برابر (ب) تعهد می‌کند تا تمامی ضررهای واردشده بر (ب) را که از رویداد یا اوضاع و احوال معینی ناشی شده یا خواهد شد را بدون هیچ‌گونه محدودیتی جبران نماید. می‌توان چنین گفت که در شروط جایگزینی مسئولیت مطلق که بر جایگزینی مسئولیت در خصوص همه دعوی، ضررها، خسارات و مسئولیت‌ها توافق می‌شود، قصد طرفین بر این بوده است که تمام دعوی و مسئولیت‌های زیست محیطی ناشی از رویداد مورد توافق نیز تحت پوشش تعهد مزبور قرار گیرند (Schlag, 2015: 333). به عنوان نمونه، چنانچه در قرارداد بیع کالایی شرط شود که فروشنده جبران هرگونه خسارت، ضرر و زیانی را که در اثر استفاده از کالا به خریدار و یا اشخاص ثالث وارد آید را برعهده گرفته و مسئولیت خریدار را نسبت به این خسارات تضمین می‌نماید، توافق طرفین جبران خسارت‌های وارده بر محیط زیست را نیز دربرمی‌گیرد.

اکثر شروط جایگزینی مسئولیت مطلق درخصوص شمول شرط بر خسارات ناشی از تقصیر شخص مشروط‌له ساکت

هستند. قانونگذاران و دادگاه‌های کشورهای مختلف تحت تأثیر مفهوم و جایگاهی که برای نظم عمومی قائل هستند نظرات متفاوتی در این خصوص دارند. به عنوان مثال، در حقوق ایران، چنانچه طرفین درخصوص پوشش تقصیر مشروط‌له سکوت کرده باشند، با توجه به حکومت اراده باطنی در نظام حقوقی ایران اگر بتوان قصد واقعی طرفین مبنی بر شمولیت شرط جایگزینی مسئولیت بر جبران خسارت‌های ناشی از تقصیر مشروط‌له را کشف کرد، این خسارت‌ها نیز قابل جبران خواهند بود؛ لیکن می‌بایست به دو نکته توجه داشت: (۱) تحمیل جبران ضررهای ناشی از تقصیر مشروط‌له نیاوستی منجر به نابرابری و نامعقول بودن حقوق و تعهدات طرفین شود و در غیر این صورت ممکن است به دلیل سنگین بودن و نامتعادل بودن تعهدات مشروط‌علیه در مقایسه با مشروط‌له شرط ناعادلانه و نامشروع و باطل تشخیص داده شود؛ (۲) تقصیر عمدی مشروط‌له حتی در صورت تصریح طرفین بر شمول شرط جایگزینی مسئولیت بر تقصیر مشروط‌له تحت پوشش شرط مزبور قرار نمی‌گیرد. در نظام حقوقی انگلستان منعی برای جبران خسارات ناشی از تقصیر شخص مشروط‌له وجود ندارد؛ البته منوط بر این که طرفین به صراحت در این خصوص توافق کرده باشند (Roff, 2014). در ایالات متحده آمریکا، اگرچه تعدادی از حوزه‌های قضایی شرط جایگزینی و جبران خسارت ناشی از تقصیر مشروط‌له را می‌پذیرند، اما شرط مزبور در برخی از حوزه‌های قضایی دیگر مانند فلوریدا به دلیل مخالفت با نظم عمومی باطل اعلام شده است (Wetherington, 1980: 398-400).

در نوع دیگری از شروط جایگزینی مسئولیت، مشروط‌علیه (الف) جبران خسارت‌های ناشی از فعل یا ترک فعل مشروط‌له در برابر خود را می‌پذیرد. این نوع از شروط جایگزینی مسئولیت^۴ در موافقت‌نامه‌های براءت یا حل و فصل اختلاف استفاده می‌شود و قصد طرفین از توافق بر این گونه شروط آن است که شرط مزبور مانعی برای طرح دعوی یک طرف قرارداد علیه طرف دیگر باشد (Bannet, 2016). این نوع از شرط جایگزینی مسئولیت، به تعهد مطلق مشروط‌علیه مبنی بر عدم اقامه دعوی علیه مشروط‌له و شروط عدم مسئولیت شباهت دارد و بنا به تعبیر یکی از اساتید حقوق (Izanloo, 2008: 88)، چنین شرطی یک

3. Bare/General Indemnity
4. Reverse/Reflexive Indemnity

1. Third Party Claims Indemnity
2. Indemnity against Third Parties

از آنجا که در بسیاری موارد قوانین زیست محیطی و حقوق قرارداد کشورها قلمروی شروط جایگزینی مسئولیت را تحت تأثیر قرار داده و محدود می‌کنند، قابلیت نفوذ شرط جایگزینی مسئولیت به عواملی مانند اعتبار قرارداد، قلمروی جایگزینی مسئولیت و قانون حوزه قضایی در رابطه با شناسایی یا عدم شناسایی شرط جایگزینی مسئولیت در حوزه خسارت‌های زیست محیطی بستگی دارد. در نظام حقوقی ایران، چنان‌که پیش‌تر اشاره شد، توافق بر این شروط در حوزه خسارت‌های زیست محیطی اصولاً با مانع قانونی روبه‌رو نیست. در ایالات متحده آمریکا، دادگاه‌های فدرال در تعیین اینکه آیا مسئولیت و دعاوی مرتبط با خسارات زیست محیطی تحت پوشش شرط جایگزینی مسئولیت قرار گرفته‌اند یا خیر، در درجه نخست اعتبار توافق‌نامه به‌موجب قانون قرارداد ایالتی را بررسی می‌کنند. چنانچه توافق جایگزینی مسئولیت به موجب قانون ایالتی معتبر باشد، دادگاه‌ها در دو حالت تقسیم مسئولیت خسارات زیست محیطی به موجب شرط جایگزینی مسئولیت را می‌پذیرند: (۱) زمانی که بتوان شرط جایگزینی مسئولیت کلی را به‌نحوی تفسیر نمود که مسئولیت زیست محیطی را تحت پوشش قرار دهد؛ (۲) زمانی که طرفین به‌طور صریح بر جایگزینی مسئولیت دعاوی و مسئولیت‌های زیست محیطی توافق کرده باشند (Schlag, 2015: 345). در این کشور، بنا بر نظر رویه قضایی، شروط «همان‌گونه که هست» فروشنده را از مسئولیت در مقابل خریدار بابت خسارت‌های زیست محیطی که اموال و دارایی خریدار را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بری نمی‌کند. برخی از قضات دادگاه‌ها بر این اعتقاد هستند که شرط «همان‌گونه که هست» در بری کردن فروشنده از مسئولیت در مقابل شرایط خطرناک بی‌تأثیر است؛ مگر اینکه این در شرط مورد توافق شرایط زیست محیطی مرتبط نیز به طور صریح ذکر شوند. تعداد دیگری از قضات معتقدند که این شرط یک نوع اعلام انصراف از وارانتی است و فقط می‌تواند مانع از طرح دعاوی براساس نقض وارانتی شود (Parker & Slavich, 1991: 1363).

مهم‌ترین موضوعی که می‌بایست در زمان تنظیم شروط جایگزینی مسئولیت در برابر خسارت‌های وارده بر محیط زیست به آن توجه کرد تعریف دقیق ریسک‌های زیست محیطی است که در قلمروی شرط جایگزینی مسئولیت قرار می‌گیرند. به‌عنوان

شرط عدم مسئولیت واقعی به‌شمار می‌آید. در واقع، در مواردی شرط جایگزینی مسئولیت و شرط عدم مسئولیت با یکدیگر منطبق می‌شوند و مورد اخیر، نمونه روشنی از این انطباق است. همان‌گونه که در شرط عدم مسئولیت شرط می‌شود که مشروط‌آله در برابر زیان‌های وارده بر مشروط‌علیه مسئولیتی ندارد، در این نوع از شرط جایگزینی مسئولیت نیز طرفین توافق می‌کنند چنانچه مشروط‌آله ضرر و خسارتی بر اموال مشروط‌علیه وارد آورد، مشروط‌علیه مکلف به جبران خسارت وارده بر خود باشد. در صورتی که مشروط‌علیه زیان دیده باوجود چنین شرطی جهت مطالبه خسارات خود اقدام به طرح دعوی علیه مشروط‌آله نماید، دعوی او مشروط براین که خسارات در محدوده‌ی شرط باشند، محکوم به رد خواهد بود. به‌عنوان مثال، در قرارداد اجاره کارخانه که ما بین دولت به‌عنوان موجر و شخصی حقیقی به‌عنوان مستأجر منعقد می‌شود، می‌توان شرط کرد که چنانچه در اثر فعالیت‌های کارخانه خسارتی به محیط زیست وارد آید، مستأجر مسئولیتی جهت جبران خسارات نداشته باشد و خود دولت مسئول جبران خسارت‌های وارده بر محیط زیست ناشی از فعالیت‌های کارخانه باشد. در این مورد، دولت به‌عنوان مرجعی که نسبت به خسارت‌های زیست محیطی حق اقامه دعوی دارد، تعهد می‌نماید علیه مستأجر دعاوی مطرح ننموده و خود پاسخگوی خسارت‌های زیست محیطی ناشی شده از فعالیت‌های کارخانه باشد.

در شکل چهارم شرط جایگزینی مسئولیت، مشروط‌علیه (الف) در برابر مشروط‌آله (ب) تعهد می‌کند در صورتی که ثالث (ج) از اجرای تعهدات قراردادی خود نسبت به (ب) امتناع نماید، خسارت‌های وارده بر (ب) را جبران کند (Gassner, 2020).^۱ مانند زمانی که شخصی اتومبیل معیوب خود را به دیگری می‌فروشد و شخص (ج) را به‌عنوان تعمیرکار موتور اتومبیل معرفی می‌کند. در ضمن این قرارداد، ممکن است شرط شود چنانچه (ج) اتومبیل را به خوبی تعمیر نکند و در اثر معیوب بودن موتور خسارتی به خریدار اتومبیل وارد شود، فروشنده خسارت‌های خریدار را جبران نماید. حال اگر در اثر تعمیر ناقص موتور، اتومبیل روغن‌سوزی داشته و به دلیل آلودگی ناشی از آن خریدار جریمه نقدی شود، خریدار می‌تواند با استناد به شرط مذکور مبلغ جریمه را از فروشنده مسترد نماید.

مثال، تعریف اصطلاح «مواد خطرناک» به نحوی که همه مشکلات زیست‌محیطی محتمل را تحت پوشش قرار دهد، یک چالش محسوب می‌شود (Jafari Majd, 2016: 76s). علاوه بر این، مقتضی است تأثیر اقتصادی خطرات زیست محیطی که باعث تحمیل هزینه بر مشروط‌له نمی‌شوند، لیکن اثر نامطلوبی بر ارزش یا قابلیت فروش دارایی او دارند نیز مشمول شرط جایگزینی مسئولیت شده و در زمره تعهدات مشروط‌علیه قرار گیرند.

بحث و نتیجه‌گیری

مطابق قواعد عمومی مسئولیت مدنی، عامل زیان خود شخصاً مسئول جبران خسارات زیان‌دیده است و زیان‌دیده برای مطالبه خسارت از او باید قواعد عمومی مطالبه خسارت مانند وجود تقصیر و رابطه سببیت را اثبات نماید. لیکن، با توافق بر شرط جایگزینی

مسئولیت، مسئولیت جبران ضرر و زیان از یک طرف به طرف دیگر قرارداد منتقل می‌شود و مشروط‌له، که ممکن است خود زیان‌دیده و یا عامل زیان باشد، برای مطالبه خسارت از مشروط‌علیه از اثبات قواعد مطالبه خسارت معاف می‌گردد. اصل اعتبار شروط جایگزینی مسئولیت و فقدان منع شرعی و قانونی درخصوص توافق بر این شروط در زمینه خسارت‌های وارده بر محیط زیست، مؤید صحت این شروط است که بنابر اصل آزادی طرفین در تعیین مفاد و آثار قراردادهای می‌تواند در اشکال و انواع مختلفی تنظیم گردد. باین‌حال، به لحاظ اصل نسبی بودن آثار قراردادهای، تعهد مشروط‌علیه دایر بر جبران خسارت‌های ناشی از اقدامات مشروط‌له نمی‌تواند اشخاص ثالث را از حق مراجعه مستقیم به عامل زیان (مشروط‌له) منع نماید و طرفین قرارداد فاقد قدرت و اختیار قانونی برای تغییر حقوق ثالث در مراجعه به عامل زیان می‌باشند.

References

- Badini, H. & Deilami, Sh. (2018). "Indemnity Clause". *Private Law Studies Quarterly*, Vol. 48, Issue 3. [in Persian]
- Bannet, M. (2016). Drafting Effective Indemnity Clauses. 13 *Wentworth Selborn Chambers*: <https://www.13wentworth.com.au/wp-content/uploads/2019/11/2016-Drafting-Indemnity-Clauses.pdf>.
- Courtney, W. (2011). "The Nature of Contractual Indemnities". *Legal studies Research Paper*, No.11/41, pp.2-3, <http://ssrn.com>.
- Ebrahimpour Esanjan, A.; Ebrahimi, Seyed N.; Bagheri, M. (2016). "An Analysis of the Condition of Acceptance of Liability and Compensation for Damages (Case Study of Oil and Gas Contracts)". *Journal of Comparative Law Research*, Volume 20, No. 3. [in Persian]
- Farber, T. (2007). Managing Environmental Risks in Real Estate Transactions, Miller Thomson LLP: 1-24, <https://www.northviewlaw.com/wp-content/uploads/2019/11/2016-Drafting-Indemnity-Clauses.pdf>.
- Gassner, S. (2020). Indemnities against Insurances, Grosvenor Performance group. <https://www.grosvenor.com.au/resources>.
- Gesellschaft, V. A. & Hicks, R.L. (2014). The Interplay Between Indemnification Provisions and Insurance Clauses in Contracts for Goods and Services, *Acc Docket*: 47-57, <https://corporatecounsel.osbar.org>
- Ghasemi, N. (2004). *environmental criminal law*. Tehran: Jamal-ul-Haq. [in Persian]
- Ghasemi, N. & Heydari, F. (2010). "Investigation of civil liability due to environmental damage". *Law Research Quarterly*, 13(34): pp. 377-400. [in Persian]
- Hemmati, M. (2017). "Filing environmental damage compensation lawsuits in Iran's legal system". *Judicial Law Perspectives Quarterly*, 81(23): pp. 221-253. [in Persian]
- Hosseini, S. M. & Mohammadi, M. (2016). "Study of Human Rights on the Environment". *Two Quarterly Journals of Islamic Human Rights Studies*, 6 (12).

- [in Persian]
- Houshmand Firouzabadi, H. (2018). "Civil liability caused by environmental damage". *Specialized Legal Encyclopedias Quarterly*, Vol. 2. [in Persian]
- Izanlou, M. (2013). *Clauses limiting or excluding liability in contracts*. Tehran: Publishing Company. [in Persian]
- Izanlou, M. & Shariati Nasab, S. (2013). "Comparative study of non-opposability in Iranian and French law". *Journal of Private Law*, 9 (2). [in Persian]
- Izanlou, M. & Shahin, A. (2019). "Comparative Study of the Liability Guarantee Clause in Contracts". *Bi-Quarterly Journal of Economic Law Knowledge*, New Volume, Issue 27. [in Persian]
- Jafari Majd, M.; Khoeini, G. & Mahdavi, H. (2016). "Environmental damage compensation methods based on the ethical principles of the environment in Iran's legal system". *Ethical Research*, 29. [in Persian]
- Kangles, N.; Rogres, R. (N. d.). "Risk Allocation Provision in Energy Industry Agreements: Are We Getting It Right?". *Alberta Law Review*, 49(2), www.albertalawreview.com.
- Katouzian, N. & Ansari, M. (2017). "Responsibility due to environmental damage, Law Quarterly". *Journal of the Faculty of Law and Political Science*, 38 (2). [in Persian]
- Khalat-Bari, Y. & Dawood, H.; Zare, A. & Poorhashemi, S.A. (2015). "Analysis of the concepts of pollution and damage in international environmental law". *Environmental Science and Technology Quarterly*, 23 (5). [in Persian]
- Lovedale, Molly. (2019). "The negotiation of Environmental Indemnity Agreements". *Real State Finance news and views*, N.19, <https://www.cadwalader.com>
- Mousavi, S. F. & Qiyasian, F. (2010). "Compensation for Environmental Damages in International Law". *Law Quarterly*, 41 (1). [in Persian]
- Nardi, K. J. (2014). "Allocating Liability: Environmental Indemnities". *Arnold & Porter LLP*, <http://media.straftfordpub.com>.
- O'Connell, S. (2014). "Contractual indemnification by the federal government". *Seton Hall Law*, http://scholarship.shu.edu/student_scholarship.
- Parker, P.L. & Slavich, S. (1991). "Contractual Efforts to Allocate the Risk of Environmental Liability", *SMU Law Review*, 44 (4), <https://scholar.smu.edu>
- Richardson, L.; Lang, P. & Reid, C. (2015). "Indemnities in Commonwealth contracting". *Legal Briefing*, 105, <https://www.ags.gov.au>.
- Roff, M. A. (2014). *Risk Allocation in Major Construction Projects*. <https://www.eversheds-sutherland.com/documents/services>.
- Schlag, C. D. (2015). "Indemnity for environment Damage: Methods for Structuring an Enforceable Indemnification Agreement for Environmental Claims and Liabilities". *Burnes White L.L.C, PITTSBURGH, PENNSYLVANIA*, 36 energy&MIN, CHAPTER 8: pp. 330-357, www.EMLF.ORG.
- Shah Hosseini, A. & Mashhadi, A. (2016). "Compensation for environmental damages based on the 2006 plan of the International Law Commission based on the principles of allocation of damages in cases of transboundary

- damage caused by dangerous activities". *Public Law Research Quarterly*, 19 (55): pp. 141- 165. [in Persian].
- Tsirogiannis, N. (2010). *Indemnities for breach of Contract-Do They Do What You Think they do*, clyton UTZ, Australia. <https://www.lexology.com>
- Wetherington, G. T. (1980). "Tort indemnity in florida". *Florida state university law review*, 8 (3): pp. 382-439, <http://ir.law.fsu.edu.Ir> .